

מפי כהן

ספר שמואל

פרק א

שיעורו השבועי של

מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

לעילוי נשמת מו"ח הרה"צ המקובל הרב אליהו עטייה זצ"ל

איש אחד ושמו אלקנה

ראשי נרקים:

שמואל שקול כנגד משה ואהרן ♦ נקודות הראויות לתשומת לב ♦ לא היה בדורו כיוצא בו ♦ תקופת השופטים - דור שכולו הבל ♦ תשובת משקל לשתי פרשיות עגומות ♦ ויהי איש אחד ♦ כל מעשיו של אלקנה דומים לאברהם ♦ אלקנה עורר את העם לעלות לבית ה'

לפני ה' וישבו ויבאו אל ביתם הרמתה וידע אלקנה את חנה אשתו ויזכרה ה':

הורתו ולידתו של שמואל

(כ) ויהי לתקפות הימים ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו שמואל כי מה' שאלתינו: (כא) ויעל האיש אלקנה וכל ביתו לזבח לה' את זבח הימים ואת נדרו: (כב) וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והבאתיו ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם: (כג) ויאמר לה אלקנה אישה עשי הטוב בעיניך שבי עד גמלך אתו אך יקם ה' את דברו ותשב האשה ותינק את בנה עד גמלה אתו:

העלאת שמואל לשילה

(כד) ותעלהו עמה כאשר גמלתו בפרים שלשה ואיפה אחת קמח ונגבל יין ותבאהו בית ה' שלו והנער נער: (כה) וישחטו את הפר ויביאו את הנער אל עלי: (כו) ותאמר בי אדני חי נפשך אדני אני האשה הנצבת עמך בזה להתפלל אל ה': (כז) אל הנער הזה התפללתי ויתן ה' לי את שאלתי אשר שאלתי מעמו: (כח) וגם אנכי השאלתהו לה' כל הימים אשר היה הוא שאול לה' וישתחוו שם לה'."

שמואל שקול כנגד משה ואהרן

ספר שמואל פותח תקופה חדשה בתולדות עם ישראל. תמה תקופת השופטים ומתחילה כעת תקופת המלכות. שמואל הנביא הוא מבשר תקופת המלכות, לא קם בישראל מנהיג משמעותי כמוהו, וגם לא נביא בשיעור קומתו, מאז משה ואהרן, כפי שמעיד דוד המלך בתהלים באומרו: "משה ואהרן בלהגיו ושמואל בקראי

פרק א

עליית אלקנה ונשיו לשילה

(א) ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה בן ירחם בן אליהוא בן תחו בן צוף אפרתי: (ב) ולו שתי נשים שם אחת חנה ושם השנית פגנה ויהי לפגנה ילדים ולחנה אין ילדים: (ג) ועלה האיש ההוא מעירו מים ימימה להשתחות ולזבח לה' צבאות בשלה ושם שני בני עלי חפני ופנחס כהנים לה': (ד) ויהי היום ויזבח אלקנה ונתן לפגנה אשתו ולכל בניה ובנותיה מנות: (ה) ולחנה יתן מנה אחת אפים כי את חנה אהב וה' סגר רחמה: (ו) וכעסטה צרתה גם כעס בעבור הרעמה כי סגר ה' בעד רחמה: (ז) וכן יעשה שנה בשנה מדי עלתה בבית ה' כן תכעסנה ותבכה ולא תאכל: (ח) ויאמר לה אלקנה אישה חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים:

תפילת חנה לבן ונדרה

(ט) ותקם חנה אחרי אכלה בשלה ואחרי שתה ועלי הכהן ישב על הפסא על מזוזת היכל ה': (י) והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובלה תבכה: (יא) ותדר נדר ותאמר ה' צבאות אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתתה לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו: (יב) והיה כי הרבתה להתפלל לפני ה' ועלי שמר את פיה: (יג) וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע ויחשבה עלי לשכרה: (יד) ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין הסירי את יגד מעלך:

ניזפת עלי בחנה והתנצלותה

(טו) ותען חנה ותאמר לא אדני אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי ואשפף את נפשי לפני ה': (טז) אל תתן את אמתך לפני בתי בליעל כי מרב שיחי וכעסי דברתי עד הנה:

ברכת עלי לחנה

(יז) ויען עלי ויאמר לכי לשלום ואלהי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו: (יח) ותאמר תמצא שפחתך חן בעיניך ותלך האשה לדרך ותאכל ופניה לא היו לה עוד: (יט) וישכמו בבקר וישתחוו

ד. הביטוי "מימים ימימה" שגור בפינו היום במשמעות: מאז ומתמיד, מקדמת דנה. אך אין זו המשמעות המקורית של הביטוי, כפי שראינו בספר שופטים.⁷ למעשה, בחמישה מקומות בתנ"ך נזכר הביטוי "מימים ימימה" - אחד בתורה, שניים בספר שופטים ושניים בספר שמואל.

בתורה נאמר לגבי שמירת מצוות הפסח לדורות: "וְשִׁמְרֶתָ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֵדָה מִיָּמִים יְמִימָה", וביאר רש"י שם⁸: "מימים ימימה - משנה לשנה". ונראה שזו דעה מוסכמת ופשוטה המתאימה גם לכל המקורות האחרים.

אם ננסה למצוא מכנה משותף לכל המקומות שבהם מופיע הביטוי "מימים ימימה", נגלה שהביטוי "מימים ימימה" קושר אותנו אל הקודש והמקדש, כדלהלן:

בספר שמות⁹ נזכר ביטוי זה בנוגע לקרבן פסח וקושר אותו במישרין לעלייה לרגל.

בספר שופטים¹⁰, בפרקנו, נזכר ביטוי זה בנוגע לחג הכרמים, שהתרחש מידי שנה בסמוך למשכן ה' בשילה.

וב**ספר שמואל** מוזכר ביטוי זה פעמיים - פעם אחת בפרקנו, במעמד העלייה לרגל של אלקנה ומשפחתו, "וְעָלָה הָאִשׁ הַהוּא מֵעִירוֹ מִיָּמִים יְמִימָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת וּלְזַבַּח לַה' צְבָאוֹת בְּשִׁלָּה"¹¹, ובהמשך לגבי המעיל שהכניח חנה לשמואל והביאה לו בעלותה אל המשכן¹².

ה. הנביא מציין את הימצאותם של חפני ופנחס בני עלי במשכן שילה, ולא ברור מדוע הכתוב מדגיש זאת ומתעלם כביכול מעלי אביהם ששימש ככהן הגדול.

שאלה זו מתחזקת כשקוראים את הפסוקים בהמשך¹³, שם מסופר על עליית אלקנה ומשפחתו למשכן שילה, כאשר מי שמקבל את פניהם ומברכם זה עלי ולא בניו.

בהמשך הספר¹⁴ נאמר על עלי, שהוא שפט את ישראל במשך ארבעים שנה. כלומר עלי שפט את ישראל אחרי מות שמשון, ואם כן תקופת השופטים לא מסתיימת בשמשון, אלא נמשכת בפרקים הראשונים של ספר שמואל. ונתייחד עלי בכך שיחד עם היותו שופט ומנהיג, היה גם כהן גדול.

למעשה, מתבקש היה להתחיל את ספר שמואל במילים: "ויהי איש אחד ושמו עלי הכהן הגדול אשר שפט את ישראל במשך ארבעים שנה". אך למרבה הפלא במקום זאת הספר פותח בכלל בסיפור הולדתו של שמואל, וכאילו מסתיר את דמותו של עלי,

שְׁמוֹ קָרְאִים אֶל ה' וְהוּא יַעֲנֵם¹, כלומר שמואל היה שקול כנגד משה ואהרן² - שקול במעלתו הרוחנית וגם בתהליכים המשמעותיים שהוא הולך ומעביר את האומה.

שמואל הוא בן שבט לוי, והוא ממשיך את דרכם של משה ואהרן, דרך אבותיו. וכבר העמידנו הרמב"ם³ על מעלת שבט לוי ותפקידו המרכזי במסירת התורה לדורות הבאים, וכך כתב:

"יעקב אבינו לימד בניו כולם והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בשיבה ללמד דרך השם ולשמור מצוות אברהם, וציוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא תשכח הלימוד, והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלווים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה'".

ובמקום אחר⁴ כתב, ששבט לוי הובדל משאר השבטים "לעבוד את ה', לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: 'יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל'", והוסיף הרמב"ם שם, ששבט לוי "הם 'חיל השם', שנאמר: 'ברך ה' חילו'".

נקודות הראויות לתשומת לב

נתבונן כעת בשלושת הפסוקים הראשונים של הספר, המהווים מעין כותרת לספר כולו, ויסוד מוסד הוא מקדמת דנה⁵, שתחילתו של ספר כוללת בתוכה בתמצית את עניינו של הספר כולו.

ספר שמואל נפתח בסיפור לידתו הפלאית של שמואל, וכך נאמר⁶:

"וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַרְמְתִים צוֹפִים מֵהַר אֶפְרַיִם וְשְׁמוֹ אֶלְקָנָה בֶן יִרְחָם בֶּן אֱלִיהוּא בֶן תַּחוּ בֶן צוֹף אֶפְרַתִּי: וְלוֹ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם אַחַת חַנָּה וְשֵׁם הַשְּׂנִיית פְּנֵנָה וַיְהִי לַפְּנֵנָה יָלְדִים וּלְחַנָּה אֵין יָלְדִים: וְעָלָה הָאִשׁ הַהוּא מֵעִירוֹ מִיָּמִים יְמִימָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת וּלְזַבַּח לַה' צְבָאוֹת בְּשִׁלָּה וְשֵׁם שְׁנֵי בְנֵי עָלִי חֲפְנִי וּפְנַחְס כְּהֻנִים לַה'".

בפסוקים אלה נבקש לשים לב למספר נקודות:

א. הספר נפתח בו"ו-והחיבור, המהווה חיבור למה שהתרחש קודם לכן בספר שופטים.

ב. הספר לא נפתח במסר נבואי כלשהו או בתיאור מעשיו של המנהיג, אלא מקדים ומספר בהרחבה רבה סיפור משפחתי המתאר את לידתו וגידולו של שמואל.

ג. שמו של אלקנה, גיבור הסיפור, לא מופיע מיד אלא רק בהמשך הפסוק, "וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַרְמְתִים צוֹפִים מֵהַר אֶפְרַיִם וְשְׁמוֹ אֶלְקָנָה בֶּן יִרְחָם בֶּן אֱלִיהוּא בֶּן תַּחוּ בֶּן צוֹף אֶפְרַתִּי". ובפסוק ג' שוב נעלם שמו, "וְעָלָה הָאִשׁ הַהוּא".

¹ תהלים צט, ו.

² ראה מדרש תנחומא קרח ה; ילקוט שמעוני שמואל א' רמז פט.

³ רמב"ם הלכות עבודה זרה א, ג.

⁴ רמב"ם הלכות שמיטה ויובל יג, יב.

⁵ ראה דברי הגר"י ענגיל בספרו "בית האוצר" (ח"א מערכת א-ב אות כ), שכתב: "ההתחלה כוללת תמיד כל הדבר, ויש בהתחלת הדבר כלל הדבר בכח".

⁶ שמואל א' א, א-ג.

⁷ ראה מפי כהן - שופטים עמ' 505.

⁸ רש"י שמות יג, י.

⁹ שמות יג, י.

¹⁰ שופטים כא, יט.

¹¹ שמואל א' א, ג.

¹² ראה שמואל א' ב, יט.

¹³ שמואל א' ב, כ.

¹⁴ שמואל א' ד, יח.

כלומר פחיתותו של דור השופטים התבטאה בכך שלא היו נשמעים לשופטיהם. השופטים, עם כל גדולתם, לא הצליחו להשפיע על העם השפעה ניכרת שתחזיק לאורך זמן. ולמעשה כל תקופת השופטים חלפה מבלי להותיר רישום של ממש בעם. ולכן הספר רצוף בעליות ומורדות, ישועה ואחריה נפילה, וחוזר חלילה. וזה פירושו המילה 'הבל' לפי הרש"ר הירש¹⁹: "הויה חולפת, שנמנע ממנה המשך".

בהמשך הגמרא בבבא בתרא²⁰ דורשים חז"ל:

"מאי דכתיב: 'ויהי בימי שפוט השופטים' ? דור ששופט את שופטיו, אומר לו: 'טול קיסם מבין שיניך', אומר לו: 'טול קורה מבין עיניך'".

"חתם סופר"²¹ מסביר, שבעלי הדין היו משיבים לשופטיהם ומוכיחים אותם על מעשיהם, ואין הכוונה שהשופטים היו חוטאים ח"ו, שהרי ביניהם היו גדולים כמו עתניאל בן קנז, בועז, עלי הכהן, ושמואל הנביא, שרוח ה' נוססה בהם, לכן על כורחנו צריך לומר שבעלי הדין הוכיחו את השופטים על כך שלא השגיחו על העם כראוי, ולכן באו לידי כישלון.

דור השופטים היה "דור שכולו הבל", כאמור, ואמנם היו בו אנשים פרטיים שהיו צדיקים ובני מעלה, כמו מרבית השופטים, אך לא השגיחו כראוי על מעשיהם של ישראל ולא עמדו בפרץ, ולכן היה דורם "דור שכולו הבל".

עלי הכהן למשל, היה צדיק וקדוש, אך לא השגיח מספיק על בניו שלא יחטאו. כלומר, לפי "חתם סופר", ספר שופטים מתאפיין בעבודת ה' פרטית יותר, בה הצדיקים דאגו יותר לעצמם ולא השגיחו כראוי על הציבור, ובספר שמואל מתחילה עבודת ה' כללית יותר, בה הצדיקים לוקחים יותר אחריות על הקדושה של כלל ישראל, על יראת השמים של כלל ישראל, על התורה של כלל ישראל, על האמונה של כלל ישראל ועל החיבור של כלל ישראל להקב"ה.

תשובת משקל לשתי פרשיות עגומות

בסוף ספר שופטים למדנו על שתי פרשיות עגומות - פרשת פסל מיכה ומעשה פילגש בגבעה, ומעניין הדבר שבשתי הפרשיות הנזכרות הדמות המרכזית היא איש לוי הקשור בדרך כלשהי להר אפרים ולבית לחם יהודה - בפרשת פסל מיכה, הנער הלוי הגיע מבית לחם יהודה להר אפרים והפך להיות הכהן והמנהל של בית העבודה זרה. ובפרשת פילגש בגבעה, בעל הפילגש היה איש לוי אשר גר בירכתי אפרים והיה לו חלק רב בכל ליבוי היצרים ובהתגלגלות מלחמת האחים, כפי שנראה בהמשך, והפילגש היתה מבית לחם יהודה.

שני הלויים של סוף ספר שופטים גרמו לעם ישראל לירידה וכישלון, והנה בספר שמואל בא אלקנה, שהיה אף הוא לוי ומקורו

על אף ששימש כסמכות העליונה באותה תקופה גם מבחינה משפטית וגם מבחינה רוחנית, בהיותו מנהיג, שופט וכהן גדול.

אמנם בהמשך הספר מתגלה שמואל כדמות המרכזית ולא עלי, ומובן מדוע הרחיב הנביא בסיפור הולדתו וגדילתו של שמואל, אך אין בכך כדי להסביר את הסתרת דמותו של עלי והזכרת בניו תחילה.

לא היה בדורו כיוצא בו

על הפסוק בספר שופטים 'וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִצְרָעָה מִמִּשְׁפַּחַת הַדְּנִי וְשָׁמוּ מְנוּחַ'¹⁵, אומרים חז"ל¹⁶:

"ויהי" - אמר רבי יודן: כל מקום שנאמר בלשון הזה בצדיקים, שקול הוא כל"א צדיקים, כמנין ויהי. 'איש אחד' - כל מקום שנאמר 'אחד' - גדול הוא. בהקב"ה נאמר 'אחד', דכתיב: 'ה' אחד', אין בעולם כיוצא בו, וכן באברהם: 'אחד היה אברהם' (יחזקאל לג, כד) - לא היה באותן ימים כיוצא בו".

כלומר מהמילים 'וַיְהִי אִישׁ אֶחָד', לומדים חז"ל שמנוח היה שקול כנגד ל"א צדיקים בצדקותו, וגדול היה. ומכיוון שנוסח זה בדיוק מוזכר גם בפתיחת ספרנו, 'וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הַמְּתִימִים צוֹפִים...', ממשיכים חז"ל ואומרים:

"וכן באלקנה הוא אומר 'אחד', לפי שלא היה בדורו כיוצא בו".

נמצאנו למדים, שאלקנה היה 'גדול הדור'. ובהמשך דברי חז"ל שם מבואר, שכלל הוא בפסוקי התנ"ך, שמי שנאמר עליו "פלוגי שמו", הוא רשע, ומי שנאמר עליו "ושמו פלוני" - צדיק, וזו לשון המדרש:

"הצדיקים - שמן קודמם. 'ושמו אלקנה', 'ושמו ישי', 'ושמו בועז', 'ושמו מרדכי', 'ושמו מנוח' - דומין לבוראן, 'ושמו ה'".

הביטוי 'דומים לבוראם' בנוגע לאותם צדיקים, הוא ביטוי מיוחד. כיצד ניתן להידמות לבורא עולם, שאין לו גוף ואין לו דמות הגוף? על כורחנו הכוונה היא, שצדיקים אלה זכו לגלות בחייהם את מלכות ה' בעולם בדרגה העליונה ביותר, כי השכילו לכוון את מעשיהם כנגד המידות האלקיות¹⁷.

תקופת השופטים - דור שכולו הבל

במסכת בבא בתרא¹⁸ אומרים חז"ל, שתקופת השופטים היתה תקופה של 'הבל', "איזה דור שכולו הבל? הוי אומר: זה דורו של שפוט השופטים". תקופת השופטים נמשכה כשלוש מאות שנה, מכניסת ישראל לארץ עד להקמת המלוכה, וכל מאות השנים הללו מתוארים בחז"ל כשנים של 'הבל'. וביאר רש"י שם:

"שכולו הבל - הטובים שבהן לא היו כלום, כדאמרין לקמן, שהשפט היה לו פתחון פה לשפוט את שופטו ומוכיחו".

¹⁹ רש"ר הירש בראשית ד, א.

²⁰ בבא בתרא טו ע"ב.

²¹ חתם סופר בבא בתרא טו ע"ב.

¹⁵ שופטים יג, ב.

¹⁶ במדבר רבה י, ה.

¹⁷ ראה סוטה יד ע"א.

¹⁸ בבא בתרא טו ע"ב.

המדורש לא עוצר בזה, אלא עורך השוואה בין דמותו של אלקנה לדמותו של אברהם אבינו, וזו לשונו:

“אלקנה נמצא צדיק יחידי בכל דורו, וכל מעשיו של אלקנה דומים לאברהם. האיך?”

אלא אברהם נקרא 'איש', דכתיב: 'ועתה השב את אשת איש' וגו' (בראשית כ, ז), ואלקנה כתיב בו 'ויהי איש'.

אברהם נקרא 'נביא', שנאמר: 'כי נביא הוא' (בראשית כ, ז), ואלקנה נקרא 'נביא', שנאמר: 'ויבוא איש אלקים אל עלי' (שמואל א' ב, כז), זה אלקנה.

אברהם הקנה להקב"ה שמים וארץ, דכתיב: 'ברוך אברם לא-ל עליון קונה שמים וארץ' (בראשית יד, ט). ואלקנה הקנה להקב"ה שמים וארץ, שנאמר: 'ושמו אלקנה' (שמואל א' א, א), שהקנה להקב"ה שמים וארץ.

אברהם נקרא 'אחד', דכתיב: 'אחד היה אברהם' (יחזקאל לג, כד), ואלקנה נקרא 'אחד', דכתיב: 'ויהי איש אחד'.

קיים דמיון בין שני האישים - אברהם ואלקנה. כשם שהעולם ציפה להופעתו של אברהם אבינו, "האדם הגדול בענקים"²⁴, שיקרא בשם ה' ויתקן עולם במלכות שדי, וילמד את העולם שיש מנהיג לבירה, כך העולם ציפה להופעתו של אלקנה לאחר תקופת השפל של ימי השופטים.

אלקנה עורך את העם לעלות לבית ה'

לאור האמור נוכל לומר, שעלי הכהן היה אמנם אדם גדול וצדיק, אך לא הצליח לחולל שינוי בעם. רק 'איש אחד' בעם ושמם אלקנה, הצליח לעורר את העם ולהוביל תנועה רוחנית שתסחוף את הציבור כולו לשוב אל ה', כדרכו של אברהם אבינו שהיה עובר ממקום למקום וקורא בשם ה' ועושה חיילים לתורה.

הנביא מתאר את עלייתו של אלקנה עם משפחתו לבית ה' שבשילה מדי שנה, וכך נאמר:

“וְעָלָה הָאִישׁ הַהוּא מֵעִירוֹ מִיָּמִים וְיָמָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבֹּחַ לַה' צְבָאוֹת בְּשִׁילָה.”

ציון עלייתו של אלקנה לבית ה' מעורר אותנו לשאול: מה ראה הכתוב לציין את עלייתו, סוף סוף כל אדם מישראל מצווה לעלות לבית ה' מדי שנה, מדובר בציווי מפורש בתורה: "שָׁלַשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָךְ אֶל פְּנֵי הָאֱדֹן ה'"²⁵?

יתרה מזאת, אלקנה היה גדול שבדור כפי שראינו. מצופה היה שהכתוב יזכיר את גדולתו בתורה ואת מפעליו הרבים לרוממות ישראל, אבל משום מה הנביא בחר להזכיר דווקא את עלייתו השנתית לבית ה'.

היה בהר אפרים, ורומם את העם אל מרכזו הרוחני בשיילה ואל האמונה הצרופה באלקי ישראל. ונראה לאור זאת, שמעשיו של אלקנה מהווים מעין תשובת משקל לשתי הפרשיות העגומות החותמות את ספר שופטים.

דברים ברוח זו כתב האברבנאל²² בעמדו על ו"ו-החיבור שבפתיחת הספר, וכה דבריו:

“אין מנהג הלשון להתחיל הסיפור בוי"ו... אבל בא לקשר ולדבק הסיפור ההוא עם הסיפור הקודם, ולפי שבסוף ספר שופטים סופר ענין פלגש בגבעה ומהאיש ההוא אשר היה דר בירכתי הר אפרים ומפלגשו נמשכה רעה לכל ישראל, סיפר בכאן אחריו דבר בחילופו, שהיה איש אחד לוי גם כן ומהר אפרים ושמם אלקנה, שממנו ומחנה אשתו נמשכה בלידת שמואל בנה טובה גדולה, כדי שלא נחרף הלויים ולא נקלל הר אפרים שממנו יצא רעה לישראל אחרי שמשם גם כן צוה ה' את הברכה.”

בתודעה שנצרבה בליבו של עם ישראל בעקבות הפרשיות שבסוף ספר שופטים, 'איש לוי' מזכיר חיבור לעבודה זרה, או אכזריות כלפי אישה-פילגש. ו'הר אפרים' נתפש כמקום עבודה זרה, או כמקום שבו ארע מעשה פילגש בגבעה. והנה בא אלקנה ומתקן את הרושם המקולקל ומחזיר עטרה ליושנה ומטהר שמם של בני לוי ואת שמו של הר אפרים.

ויהי איש אחד

מהביטוי 'איש אחד' שנאמר כלפי אלקנה לומדים חז"ל על גדולתו, וזו לשון המדרש²³:

“ויהי איש אחד מן הרמתים - זה שאמר הכתוב: 'אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי אדם אחד מאלף מצאתי' (קהלת ז, כח). מהו כך? אלא כשהקב"ה רואה לדור שירשע, הוא חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד שיתלה בשבילו... למה? שצדיק אחד מעמיד את העולם על יסודו. וכן שלמה אומר: 'כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם' (משלי י, כה), שהצדיק מעמיד את העולם על יסודו.”

כיון שחטאו בימי מיכה היו מקטרין לצלמו של מיכה, והיה העשן של שילה עולה מן זבחים של הקב"ה, ועשן צלמו של מיכה עולה מהר אפרים מבית מיכה, ומתערבין כאחת, שנאמר: 'עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל גחלים בערו ממנו' (תהלים יח, ט). כביכול חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד, כדי שלא יהפוך את העולם, שנאמר: 'אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי', ואחר כך מצא לאלקנה אדם אחד, 'ויהי איש אחד'.

אלקנה זכה לכינוי 'איש אחד', כי לאחר שחטאו ישראל בימי מיכה, חיפש ה' מנהיג ראוי שיעמיד את העולם ויציל את העם מן הדין, ולא מצא אלא אדם אחד שראוי לכך, והוא אלקנה.

כל מעשיו של אלקנה דומים לאברהם

²⁴ בראשית רבה יד, ו: "אמר רבי לוי: האדם הגדול בענקים, זה אברהם, למה קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון, אלא אמר הקדוש ברוך הוא: שמא יקלקל ואין מי שיבא לתקן תחתיו".

²⁵ שמות, פרק כג פסוק יז. וכן שמות, פרק לד פסוק כג.

²² אברבנאל שמואל א' א, א.

²³ אגדת בראשית (בובר) פרק נ, א.

אך אלקנה עלה עליה נוספת. אלקנה לא עלה בתור אדם פרטי, אלא כאדם ציבורי, הוא עורר את הציבור כולו לעלות אל בית ה', ובכך עורר את הקשר והחיבור שבין עם ישראל אל הקודש.

בסבלנות ובהתמדה עלה אלקנה עם משפחתו שנה אחרי שנה, ובדרך שעלה בשנה זו, לא עלה בשנה אחרת. וכך אט אט קרב יותר ויותר אנשים מישראל אל משכן ה' שבשילה, ועורר אצלם געגועים לחוויות הקודש שחוו בילדותם או שמעו אודותם מהוריהם.

ממשיך המדרש:

הקדוש ברוך הוא, שהוא בוחן ליבות וכליות, אמר לו לאלקנה, אתה הכרעת את ישראל לכף זכות וחנכת אותם במצוות וזכו רבים על ידך, אני אוציא ממך בן שיכריע את כל ישראל לכף זכות, ויחנך אותם במצוות, ויזכו רבים על ידו. הא למדת, בשכר מעשה אלקנה, שמואל".

בהמשך הספר נראה שהדמות המרכזית בו היא שמואל הנביא, אך אלקנה הוא ה"קרקע" המשובחת שהצמיחה את דמותו של שמואל והכשירה את השטח לקראת הופעתו.

בעוד ספר שופטים עוסק ב"דור שכולו הבל", דור שמנהיגיו לא מצליחים לעורר ולהניע תהליכים רוחניים ארוכי טווח באומה, ספר שמואל מתחיל מגמה חדשה, מגמה שהצלחתה נזקפת במידה רבה לתהליך המופלא שהתחיל במעשיו של אלקנה, והמשיך על ידי שמואל בנו, שהיה עובר מעיר לעיר ומכפר לכפר ומעורר את העם לתשובה, כפי שנראה בהמשך.

על כורחנו מדובר במעשה בעל ערך מיוחד, וכך דורשים חז"ל²⁶:

"כיוצא בדבר אתה אומר: 'ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים, ושמו אלקנה' וגו'. אלקנה היה עולה לשילה ארבעה פעמים בשנה, שלושה מן התורה, ואחת שקיבל עליו הוא בנדבה, שנאמר: 'ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה, להשתחוות ולזבוח לה' צבאות בשילה' וגו'. עלה אלקנה ואשתו ובניו ובני ביתו, ואחיו ואחיותיו וכל קרוביו היו עולין עמו, ואמר להם: למדו דרך עבודה מן הכנענים ומן העובדי כוכבים ומזלות, שעשו דרך עבודה לעבודה זרה שלהם אף על פי שהם הבל וריק, קל וחומר שאתם צריכים לעשות דרך עבודה ולעלות לפני ארון ברית ה', שהוא אל חי וקיים, בריך שמיא לעלם ולעלמי עלמא.

אמר להם שיעלו כולם עמו, וכשעולים עמו בדרך היו לנין ברחובה של עיר, והיו מתקבצין האנשים לבד והנשים לבד, שכן האיש היה מדבר עם האיש, והאשה עם האשה, וגדול עם הקטן. והיתה המדינה מְרֻצֶּשֶׁת והיו שואלין להן, להיכן תלכו? ואומרים להם, לבית האלקים שבשילה, שמשם תצא תורה ומעשים טובים, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד. מיד עיניהם משגרות דמעות, ואומרים להם: נעלה עמכם. וכן אמר להם עוד הפעם. עד שעלו עמו לשנה הבאה חמישה בתים. ולשנה האחרת עלו עמו עשרה בתים. ולשנה האחרת הרגישו כולם לעלות, והיו עולין כמו שישים בתים. ובדרך שהיה עולה שנה זו, אינו עולה לשנה האחרת. עד שהיו כל ישראל עולין. והיה אלקנה מכריע את כל ישראל לכף זכות, וחנך אותם במצוות וזכו רבים על ידו".

סתם אדם מישראל מחויב לעלות לבית ה' שלוש פעמים בשנה,

²⁶ תנא דבי אליהו, סדר אליהו רבא, פרק ח, ד.